

RORTYHO KONCEPCIA SPOLOČENSKEJ ROLY INTELEKTUÁLOV¹

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava; Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Bratislava

VIŠŇOVSKÝ, E.: Rorty's Conception of the Social Role of Intellectuals
FILOZOFIA 68, 2013, No 8, p. 704 – 715

The paper gives a concise account of Rorty's conception of intellectuals and their role in society, politics and culture. This topic is an integral part of Rorty's writings, in particular those on ethics and politics since the 1990s. The author describes his attitude towards Central-European intellectuals such as Patočka and Havel; his views on contemporary leftist intellectuals in relation to the problem of the poor; his cultural typology of intellectuals as related to cultural politics; his concept of post-philosophical culture. In conclusion it depicts Rorty's hope in future intellectual culture radically different from that of our days.

Keywords: Intellectuals – Richard Rorty – Jan Patočka – Václav Havel – Post-philosophical culture – Cultural politics

Úvod. Kontroverzná téma intelektuálov² a ich miesta v spoločnosti je stále aktuálna (Hlaváček 2012). Diskusiu otvorili už pomerne dávno takí myslitelia ako Julien Benda (1867 – 1956) svojou najznámejšou prácou *Zrada vzdelancov* (1927), v ktorej kritizoval politickú angažovanosť intelektuálov, či Antonio Gramsci (1891 – 1937) svojimi staťami v *Zošitoch z väzenia* (1929 – 1935), v ktorých naopak politickú angažovanosť intelektuálov podporoval. Dilemu, či majú, alebo nemajú intelektuáli (vzdelanci, akademici) vstupovať do politiky, a ak, tak v akej podobe, riešil aj Max Weber (1864 – 1920) vo svojich slávnych prednáškach *Veda ako povolanie* (1918), resp. *Politika ako povolanie* (1919).³ Weber položil aj základy dnešnej „sociológie intelektuálov“ (Sadri 1992), resp. „sociológie intelektuálneho života“ (Fuller 2009). Otázky vzťahu intelektuálov k politike a ideológii ďalej tematizoval Raymond Aron (1905 – 1983) v nemenej slávnej práci *Ópium intelektuálov* (1955), no širšie vo vzťahu k spoločenskému daniu, kultúre, civilizácii a vzdelaniu sa nad nimi zamýšľali H. Arendtová, M. Foucault, G. Deleuze, P. Bourdieu, J.-F. Lyotard a mnohí ďalší. Na túto tradíciu nadväzujú novšie reflexie (Bauman 1987; Said 1994). Aj v súčasnosti rozvíjajú „teóriu intelektuálov“ viacerí autori; niektorí hovoria o „posledných intelektuáloch“ (Jacoby 2000), ďalší o úpadku verejných intelektuálov

¹ Ďakujem I. Burajovi za pripomienky k rukopisu článku.

² V „staršom“ slovníku ide o problém inteligencie ako sociálnej vrstvy (pozri napr. Gella 1976).

³ Prehľadnú analýzu „intelektuálov v politike“ podáva zborník štúdií (Jennings – Kemp-Welch (eds.) 1997).

(Posner 2001), iní o ich absencii (Collini 2006) či o potrebe ich prítomnosti (Furedi 2006) v spoločenskom a kultúrnom živote. Pokusom o súhrnejšiu kritickú analýzu problematiky, adresovanú širšej verejnosti, nie iba samotným intelektuálom, je práca T. Sowell (Sowell 2011). Podľa všetkého však stále platí, „že problém intelektuálov a ich sociálnej roly môže slúžiť ako jeden z ‚lakmusových papierikov‘ na zistenie toho, či sa ‚spoločnosť‘ stala alebo stáva sama pre seba problémom“ (Šulavík, Višňovský 1997, 49), a takisto to, že v „súvislosti so sociálnymi rolami intelektuálov – ako aj samotným pojmom ‚intelektuál‘ – existuje... veľa neadekvátnych, až prehnaných očakávaní“ (Šulavík, Višňovský 1997, 49).

Richard Rorty

Richard Rorty ako intelektuál. Rorty bol intelektuál, ktorý podľa jeho vlastnej definície nielen číta (a píše) veľa kníh, ale ktorému predovšetkým záleží na tom, čo je v ľudskom živote najdôležitejšie: na slobode, solidarite a sociálnej nádeji (Višňovský, Gál 2011). Podarilo sa mu stať sa nielen idiosynkratickým privátnym intelektuálom, ktorý sa vyžíva v milovaných „divokých orchideách“ svojej filozofickej imaginácie, ale aj vášnivým verejným intelektuálom, ktorý našiel svoju cestu v ľavicovom smerovaní k sociálnej užitočnosti. Mal vlastnú filozofickú víziu dobrého intelektuálneho života, ktorý môže byť všelijaký, len nie nezaujímavý, nudný a nezmyselný. Jeho koncepcia intelektuálov je súčasťou jeho sociálnej (politickej) filozofie a etiky; v jej kontexte sa zaoberá takými problémami ako sociálna zodpovednosť, vzťah verejného a súkromného, irónie a solidarity, pokroku a sociálnej nádeje atď. (Šíp 2011; Kremer 2012). Táto koncepcia je súčasťou jeho filozofie výchovy, zvlášť akademickej kultúry a úlohy humanitných štúdií v spoločnosti. V širšom zmysle je súčasťou jeho koncepcie kultúrnej politiky a aj jeho metafilozofie, pretože sa dotýka roly filozofie v kultúre, politike a spoločnosti (Mihina 2011; Malecki 2012). Rorty vypracoval vlastnú redeskripciu tradičného chápania spoločenskej roly intelektuálov, ktorá je podľa neho významná a nezastupiteľná.

Rorty a intelektuáli v strednej Európe. Rorty ako intelektuál prejavoval veľký záujem o tie časti sveta, v ktorých sa počas jeho života odohrávali významné politické, spoločenské a kultúrne zmeny. Do tohto okruhu jeho záujmov spadalo aj bývalé Československo, pričom antikomunistické prevraty v strednej a východnej Európe chápal ako laboratóriá na určenie kľúčovej roly intelektuálov – spomedzi nich naša „zamatová revolúcia“ podľa jeho slov „najlepšie splňa nádej intelektuálov na spoločný postup s robotníkmi – a študentov s robotníkmi – v úsilí spojiť sily na zvrhnutie tyranov“ (Rorty 1992, 10).

Aj keď Rorty vôbec nesympatizoval s huserlovskou fenomenológiou, s pozitívnym zánietením recenzoval výber z Patočkových prác, ktorý v anglickom vydaní editoval E. Kohák (1989). Ako je známe, Patočka rozvinul vlastnú originálnu verziu fenomenológie, v ktorej sa pokúšal zmieriť Husserla s Heideggerom a ktorú nazval „negatívny platonizmus“ (Patočka 1990). V tejto koncepcii Patočka interpretuje Platóna „negatívne“, t. j. antimetafyzicky, preto s ním Rorty sympatizuje z viacerých dôvodov: 1. Patočka odmietol svojho učiteľa Husserla s jeho ideou filozofie ako najvyššej, striktnej a neutrálnej vedy, ktorej cieľom je absolútne poznanie; 2. Patočka odmietol aj svoj vzor, Heideggera s jeho stratou nádeje v ľudskosť; 3. Patočka žil svoju filozofiu vo svojom osobnom živote ako sokratovský hrdina hľadajúci šťastie; a predovšetkým, 4. Patočka dospel k tomu, že úloha a význam filozofie spočívajú skôr v hľadaní šťastia a harmonického života v spoločenstve ľudí než v poznávaní (Rorty 1991a, 36). To, pravdaže, vôbec neznamená, že Patočka sa zmenil na pragmatistu, naopak, spolu s Heideggerom pragmatizmom opovrhoval ako negáciou filozofie, ktorá si ani nezaslúži miesto v dejinách filozofie.⁴ Patočka si totiž zachoval metafyzický postoj práve v tej oblasti, ktorá je najdôležitejšia z hľadiska pochopenia ľudského života, a to v etike. Tu si Patočka dokázal predstaviť jedine „nepodmienečnú platnosť“ morálnych princípov, ak má ľudské spoločenstvo vôbec prežiť. Najväčší horor pre Patočku a jeho nasledovníkov (napríklad V. Havla), no napokon zrejme aj pre väčšinu stredoeurópskych intelektuálov aj v súčasnosti predstavuje relativizmus, rovnajúci sa v ich chápaní bezbrehému cynizmu, ba ešte horšie, „totálnej sebaďestrukcii filozofie a vedy ako takej“ (Blecha 2007, 41). Napriek tomu podľa Rortyho bol Patočka len „morálnym metafyzikom“, nie „ontologickým metafyzikom“, ktorý nepodmienečné morálne obligácie normatívne postuloval, no nevyvodzoval ich z objektívneho poriadku vecí a ako nepragmatista ich nevyvodzoval z konkrétnej historickej situácie.

Druhým stredoeurópskym intelektuálom, ktorého slová a činy pritiahli Rortyho pozornosť, bol Václav Havel.⁵ Rorty bol Havlovým obdivovateľom pre jeho občiansku odvahu a intelektuálnu brilantnosť a v roku 1991 o ňom (takmer v štýle Fukuyamu) písal ako o hrdinovi, ktorý priniesol koniec leninizmu a teraz už „bude obraz Lenina možno nahradený obrazom Václava Havla“ (Rorty 1992, 10). Avšak zároveň vyslovoval výhrady proti spôsobu, akým Havel vyjadroval svoje myšlienky a praktizoval svoju politiku: Rortymu sa nepozdával kvázimetafyzický, absolutistický slovník, ktorým Havel artikuloval svoje myšlienky v známom prejave v Kongrese USA 21. 2. 1990. Tento slovník Rorty pokladal buď za zastaralý a veľmi zvláštny z hľadiska anglo-amerického intelektuála, alebo za znak akejsi nepotrebnnej „nadmernej filozofizácie politiky“. Rorty požadoval skôr „banalizáciu“ politického slovníka, čo preňho znamenalo prestať používať bombastické ideologické frázy, ako aj manipulatívne sľuby, napríklad „skoncovanie s každým útlakom“ či „vyvlastnenie vyvlastňovateľov“, ktoré marxisti-leninisti používali, keď sľubova-

⁴ Rorty však čítal raného Heideggera ako antimetafyzika, teda ako pragmatistu (Rorty 1991d), a súhlasil s interpretáciou M. Okrenta (Okrent 1988).

⁵ Tretím bol spisovateľ Milan Kundera, ktorého pojem románu prijímal ako veľmi inšpiratívny (Rorty 1991d, 73-77).

li čosi ako „komunistický raj na zemi“. Politika podľa Rortyho ako Deweyho žiaka nebola ani dávaním a naplňaním sľubov, ani „vedeckou prognostikou“ toho, čo nevyhnutne musí prísť, ale reálnym riešením problémov, ktoré prináša ľuďom realistickú nádej, že krok po kroku postupujú k niečomu, čo bude lepšie než to, čo bolo včera. Práve v tom spočíva ďalšie znepokojenie Rortyho, pokiaľ ide o vzťah k Havlovi. Podľa je kritika inštitúcií zo strany intelektuála skôr reformistická než radikálna (Rorty 1995, 5-6). Havel sa mu však javil ako radikál, ktorého snom bola „existenciálna revolúcia“, ktorá by priniesla „úplnú obnovu spoločenského poriadku“ a „skutočné ľudskú ľudskú bytosť“ atď. To všetko sa zakladalo na Havlovom slogane „života v pravde“ ako protiklade „života v lži“, ktorý spolu s ďalším sloganom Havlových nasledovníkov – „život v láske“ ako protiklad „života v nenávisti“ – mal počas antikomunistickej (a antisocialistickej, prokapitalistickej) revolúcie v bývalom Československu magický politický efekt. Avšak toto všetko znelo liberálnemu utopistovi Rortymu ako „kváziheideggerovský diskurz“, ktorý nastúpil namiesto marxovského diskurzu, no obidva bolo potrebné podľa neho odmietnuť.

Je tu aj tretí aspekt Havlovej „intelektuálnej politiky“, na ktorý Rorty narazil, aj keď ho už nesledoval do dôsledkov. Je to problém „osudu intelektuálov“, ktorí skončia ako Havel vo „vysokej“ politike, resp. stanú sa „profesionálnymi“ politikmi. Rorty poukázal na otázku,⁶ čo Havel (ktorý sa mu spočiatku javil ako socialista) urobí, „ak zostane v úrade desať rokov“ a „pravdepodobne bude musieť zápasiť, aby odvrátil trendy nerovnosti, ktoré prinesie návrat ku kapitalizmu“, a bude sa musieť vyrovnávať s „etikou hrabivosti“ (Rorty 1992, 2). Rorty v tom čase dúfal, že Havel bude schopný sa s tým vyrovnáť a prispeje k utváraniu akéhosi „kapitalizmu blahobytu s ľudskou tvárou“.⁷ Havel zostal v prezidentskom úrade do roku 2003, avšak jeho politické dedičstvo zďaleka nie je také nekontroverzné, ako by sa na prvý pohľad zdalo (a to nielen v dôsledku jeho podpory politiky G. W. Busha či výrazu „humanitárne bombardovanie“, ktorého autorstvo sa mu pripisuje). Bez ohľadu na všetko pre Havla bol ideál demokracie v procese úspešného zvrhnutia komunistického režimu najefektívnejšou politickou zbraňou. Zároveň sa však ukázalo, že: 1. ideál demokracie sa stal politickou a ideologickou maskou reštaurácie kapitalizmu v bývalom Československu; 2. demokracia nie je schopná čeliť politickej korupcii; 3. demokracia ako politická realita sa stala pre demokraciu ako politický ideál iróniou.

Havel si to všetko zrejme veľmi dobre uvedomoval. Do svojej smrti v decembri 2011 vyjadroval skôr svoje znechutenie nad politikou ako takou a pokúšal sa o akýsi návrat do roly „kultúrneho intelektuála“, akú zohrával ako disident od 60. rokov. Takže nielen radikálni ľavicoví intelektuáli ako Slavoj Žižek (Žižek 1999), ale aj reformisti ako Václav Bělohradský, myslením blízky Rortyho filozofii, hovoria o „Havlovej tragédii“. Bělohradský sa o Havlovom odkaze vyjadril, že nehľadiac na utopický ideál „života v pravde“, ktorý sa s ním bude spájať navždy, jeho tragédia spočíva v neschopnosti čeliť reálnym

⁶ S odkazom na článok E. Koháka v americkom časopise *Dissent*.

⁷ Výraz „kapitalizmus s ľudskou tvárou“ prevzal Rorty od Alana Ryana (Ryan 1990), za čo ho radikálni ľavicoví intelektuáli ostro kritizovali (Dickstein 1998).

korupčným a deštruktívnym politickým silám (napríklad NATO).⁸ Rortyovským poučením z havlovskej politiky je skutočnosť, že dokonca ani „Pravda“ (s veľkým P) nás neochráni pred zlom politiky. K zmene tejto roly je potrebné čosi viac, avšak nie nevyhnutne vstup intelektuálov do praktickej politiky, na ktorú nemajú dostatočné praktické zručnosti. Nič také Rortyho voľbou nebolo, a to napriek jeho vlastnému sloganu o „priorite demokracie pred filozofiou“ (Rorty 1993).

Rorty ako verejný ľavicový intelektuál. Podľa Rortyho však intelektuáli majú svoju nezastupiteľnú spoločenskú a politickú úlohu, ktorá spočíva v ich prispievaní do „kultúrnej politiky“ (Rorty 2007). Sám explicitne deklaroval svoju príslušnosť k americkej politickej ľavici a od druhej polovice 90-tych rokov sa systematicky venoval tejto problematike, ktorú zhrnul v monografii *Achieving Our Country* (Rorty 1998),⁹ ale aj vo viacerých esejach v knihe *Philosophy and Social Hope* (Rorty 1999). Svoj prístup prezentoval hneď v úvode svojej bratislavskej prednášky v r. 1996: „Platón si myslel, že problém spočíva v tom, či sa osvietení filozofi vrátia do jaskyne, alebo či sa budú zúčastňovať verejného života. Tento problém je podľa mňa už prekonaný, pretože antická koncepcia hľadania poznania ako úsilia dostať sa do kontaktu s čímśi večným je prekonaná. Väčšina z nás v súčasnosti nasleduje v chápaní poznania ako riešenia problémov – úspešného riešenia každodenných problémov namiesto úniku z času do večnosti alebo z aktivity do kontemplácie – Bacona a Deweyho“ (Rorty 1997, 281). Okrem toho tu formuloval niekoľko základných rozlíšení:

1. Ľavicoví intelektuáli sú tí, čo čítajú veľa kníh (v prípade akademikov vo svojom odbore alebo aj mimo neho) a zároveň si myslia, že veľa zbytočného ľudského utrpenia sa dá odstrániť politickými prostriedkami, na rozdiel od konzervatívnych intelektuálov, ktorí robia to prvé, no nemyslia si to druhé (Rorty 1997, 281).

2. Existujú akademici, ktorí nie sú intelektuáli, a intelektuáli, ktorí nie sú akademici, a to na základe nasledujúceho kritéria: Byť intelektuálom znamená rozmyšľať o tom, ako „pomôcť zmierniť ľudské utrpenie“ (Rorty 1997, 281), či už na báze čítania kníh, alebo inak. Rortyho základné kritérium verejného intelektuála teda spočíva v starosti o zmiernenie ľudského utrpenia, ktoré nie je nevyhnutné.

3. Filozofi sa takisto delia na tých, čo len čítajú a píšú učené knihy, a tých, čo sa politicky angažujú, aj keď existuje zopár takých, čo patria do oboch skupín (napríklad Dewey, Russell, Sartre alebo Habermas), avšak ani v ich prípade by sme nemali hľadať nevyhnutné alebo logické spojenie medzi ich filozofickými prácami a politickými činmi.¹⁰

Keďže podľa Rortyho „niet ničoho všeobecného a filozofického, čo by sme mohli

⁸ <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/205006-do-politiky-pravda-a-laska-nepatri-rika-vaclav-belohradsky/> (navštívené 2. 5. 2013).

⁹ V knihe *Achieving Our Country* a v ďalších článkoch (napríklad Rorty 1991b) kritizuje Rorty politické zlyhanie ľavicových intelektuálov.

¹⁰ Táto jeho koncepcia je kontroverzná a bola podrobená masívnej kritike (napr. Festenstein, Thompson 2001).

povedať o vzťahu intelektuálov a politiky“ (Rorty 1997, 281), venuje sa „súčasnnej situácii ľavicových intelektuálov v USA“ a ich vzťahu k „súčasným americkým politickým problémom“. Základnou otázkou, ktorú pokladá za najdôležitejšiu, je politický a spoločenský vplyv intelektuálov. Ako príklad z histórie USA uvádzal ľavicových liberálnych intelektuálov (oproti radikálnym intelektuálom) z rokov 1910 – 1966, ktorí pôsobili nielen ako „teoretickí“ ale aj ako „politickí“ intelektuáli, pretože mali významný vplyv na všetky oblasti politického, spoločenského a kultúrneho života krajiny. USA by sa bez nich nikdy neboli stali tým, čím sú. Práve oni definovali politické trendy, legislatívne reformy, kultúrne identity, a dokonca aj akademické slobody, vďaka čomu sa stali pýchou a svedomím národa.

Avšak Rorty už v tom období nijako netajil svoje znepokojenie nielen nad situáciou v USA, ale aj nad globálnou situáciou ľudstva. Podľa neho pred ľavicovými intelektuálmi v USA stála v r. 1996 taká istá veľká úloha ako v r. 1910, a to najmä v legislatívnej oblasti: „Zákony, ktoré celonárodne ustanovia fungujúce zdravotné poistenie, zákony zrovnoprávňujúce príležitosti na vzdelanie, zákony ochraňujúce práva žien a homosexuálov a pod.“ (Rorty 1997, 283). Videl však dve hlavné prekážky spoločensky užitočného pôsobenia ľavicových intelektuálov: 1. marxizmus a jeho dedičstvo, 2. postmodernizmus, pričom obidva boli ideologickým arzenálom radikálnych ľavicových intelektuálov. Pokým liberáli nezačnú ovládať Demokratickú stranu ako svoj „nástroj na politickú zmenu“ (Rorty 1997, 284), „základný problém, ktorému čelí moja krajina – to, že chudobní chudobnejú a bohatí bohatnú“ (Rorty 1997, 285) – bude sotva riešiteľný. Tu Rorty vyslovil vážne obavy o budúcnosť USA; dokonca prejavil aj akési známky zúfalstva, keď povedal, že „ani demokrati ani republikáni, ani liberálni intelektuáli, ale ani radikálni intelektuáli neposkytujú riešenia“ (Rorty 1997, 285) problému chudoby. Za tým všetkým sa môže ukrývať to, že „americká demokracia môže byť ohrozená tak, ako nebola od čias Veľkej hospodárskej krízy v 30-tych rokoch“, a vtedy by bola „fašistická revolúcia v Amerike celkom mysliteľná“ (Rorty 1997, 286).¹¹ V globálnom rozmere rastie „globálna trieda superbohatých“ (Rorty 1997, 287), ponechávajúca celý demokratický svet v ekonomickej neistote a demokratické inštitúcie v politickom ohrození. Vo viacerých kapitolách knihy *Philosophy and Social Hope* píše o stratených nádejach, rozhorčení a frustrácii medzi viacerými skupinami moderných západných intelektuálov. Na druhej strane prichádza s novým konceptom „globálnej egalitarnej utópie“, ktorý, hoci ho nerozvinul, spájal s „kozmpolitnými intelektuálmi“ (Rorty 1999, 229-23).

Rortyho kultúrna typológia intelektuálov. Kto je teda intelektuál? Čo znamená byť intelektuálom? Podľa Rortyho je intelektuál spoločensky významná, avšak nie privilegiovaná osoba. Jeho koncepcia je vzdialená tradične chápanému „elitárstvu“ (napriek tomu, že ho z neho obviňovali). Identitu intelektuálov nevymedzoval len politicky, ale v oveľa širšom kultúrnom význame.

Podľa Rortyho tradičná idea intelektuála pochádza od Platóna a vzťahuje sa na „to-

¹¹ O hrozbe fašizmu v USA v súčasnosti píše napr. Ch. Hedges (Hedges 2008).

ho, kto je v kontakte s podstatou vecí nie prostredníctvom mienok svojho spoločenstva, ale oveľa bezprostrednejším spôsobom“ (Rorty 1991c, 21). Tradičný platónsky filozof, ktorému špeciálne schopnosti umožňujú transcendovať každodennú mienku jeho spoluobčanov a zdanie prirodzených objektov smerom k pravdivému poznaniu a pravej skutočnosti, „ku ktorým ne-intelektuáli nemajú žiadny prístup“, je paradigmatickým modelom takéhoto intelektuála. Modernou osvietenou verziou toho obrazu je newtonovský intelektuál, ktorý je schopný dosiahnuť to isté ako prírodovedec (Rorty 1991c, 22). Za intelektuála sa teda považuje niekto, kto stúpa nad ľudské spoločenstvo, aby dosiahol priamy privilegovaný prístup k mimoludskej skutočnosti, alebo vystupuje z neho von. To isté platí aj o tradičnom humanistickom intelektuálovi, ktorý hľadá „podstatu človeka“, keďže jeho cieľom je pochopenie „hlbinných štruktúr“, „kultúrnych invariantov“ a „biologicky determinovaných vzoriek“ (Rorty 1991c, 22). Vďaka týmto údajným špeciálnym schopnostiam, ako aj špecifickým záujmom sú intelektuáli ľudia, ktorých ambíciou je poskytnúť ostatným príslušníkom spoločenstva „duchovné vedenie“, „metafyzické zázemie“ a „objektívne poznanie“, teda oslobodenie, nádej a pochopenie s odkazom na niečo absolútne – Boha, Prírodu, Pravdu. V tom je zahrnuté aj vytváranie sebaobrazu jednotlivca i spoločenstva. Takíto ľudia slúžili svojmu spoločenstvu najprv ako mudrci, kňazi, žreči, učitelia, vzdelanci, učitelia, vychovávatelia, neskôr ako spisovatelia, poradcovia, výskumníci, experti a pod. V modernom jazyku sa spoločenská rola intelektuála (najmä v politickom zmysle) artikulovala ako „avantgarda“ más, ktorá bola zväčša synonymom „intelektuálnej elity“ národa.

Rorty svoje chápanie intelektuála zároveň „naturalizuje“ i „humanizuje“ tým, že ho umiestňuje do sociokultúrneho a historického kontextu. Vo vzťahu k jazyku definuje intelektuálov ako „ľudí, ktorí sa svojimi schopnosťami hodia na úlohu redeskripcie – úlohu hľadania nových metafor, slov, ktorými formulujú nové presvedčenia a túžby. Sú to ľudia, čo sa neuspokojujú so slovníkom, v ktorom boli vychovaní, a sú schopní vynásť nový. Sú to tvorcovia seba samých v tom zmysle, že vedia opustiť morálny a politický slovník, v ktorom boli vychovaní, a stávajú sa novými ľuďmi tým, že pretvárajú svoj sebaobraz. Avšak do tej miery, do akej si zachovávajú zmysel pre potreby druhých ľudí, cítia sa im odcudzení – všetkým tým, čo nehovoria ich novým jazykom, ktorý intelektuáli vynasli v procese sebaobnovy. Cítia sa vinní aj vtedy, keď nie sú schopní dať svoju projekciu sebaotvárania do vzťahu s potrebami tých, čo nemajú až takú schopnosť redeskripcie a sebaobnovy“ (Rorty 1991d, 136). Rorty tým hovorí, že vzťah intelektuála k spoločenstvu je oveľa komplexnejší a nemožno z neho vylúčiť ani „odcudzenie“ či riziko izolácie, ba dokonca ani vyobcovania. Kto alebo čo môže garantovať, že tvorivý intelektuál, prichádzajúci s novým slovníkom, bude pochopený a akceptovaný ostatnými členmi spoločenstva, či už intelektuálmi, alebo ostatnými? A kto alebo čo môže garantovať, že intelektuáli vo svojej spoločenskej misii nezlyhajú? Okrem toho Rorty tu naznačuje, že život intelektuála má aj súkromnú dimenziu, nielen verejnú, spočívajúcu v rediskripciách s cieľom sebaepochopenia a sebaotvárania vlastného osobného štýlu života, čo na iných miestach rozvíja prostredníctvom pojmu „intelektuála – ironika“. Vo všeobecnosti však „by sme mali chápať samotného intelektuála ako človeka so špecifickou idiosynkratickou

potrebou – potrebou nevysloviteľného, vznešeného, potrebou prekračovania hraníc, potrebou používať slová, ktoré nepatria do nijakej jazykovej hry ani spoločenskej inštitúcie. Nemali by sme však intelektuála chápať ako človeka, ktorý slúži *spoločenskému* cieľu, keď naplňa túto svoju potrebu“ (Rorty 1991d, 76). Preto medzi charakteristické črty intelektuála zahŕňa aj autonómiu, resp. autentickosť: „Intelektuála definujem ako človeka, ktorý prahne po bloomovskej autonómii a má toľko šťastia, že má peniaze a voľný čas venovať sa buď príslušnosti nejakej cirkvi, alebo spriaznenosti s duchovným vodcom, prípadne návštevám divadiel alebo múzeí, a najmä čítaniu množstva najrôznejších kníh. Väčšina ľudí, dokonca aj tých, čo majú potrebné peniaze a voľný čas, nie sú intelektuáli. Ak čítajú knihy, tak nie preto, že hľadajú oslobodenie, ale buď preto, že sa chcú zabaviť alebo odpútať, alebo preto, že chcú lepšie naplniť nejaký už vopred zvolený cieľ. Nečítajú preto knihy, aby tento cieľ našli. Intelektuáli robia práve to“ (Rorty 2007, 90).

Bytie intelektuála je teda vymedzené: 1. určitým nastavením mysle (napríklad kreativitou) a 2. určitou činnosťou (napríklad myslením). Rorty vo svojej koncepcii tieto črty neodmieta, keď napríklad poznamenáva, že „intelektuáli nemôžu žiť bez páťosu“ (Rorty 2007, 135), no sústreďuje sa na iné aspekty, a to na „kultúrnu typológiu“ intelektuálov. Opisuje niekoľko takýchto kultúrnych typov:

1. „Humanistický intelektuál“ je akademik (učiteľ), ktorý sa „snaží rozšíriť svoje morálne imaginácie“ o tom, čo je hodnotné a možné tak pre neho samého, ako aj pre spoločnosť. Primárna spoločenská funkcia tohto typu intelektuála je morálna, t. j. má „vštepíť študentom pochybnosti o ich vlastných sebaobrazoch a o spoločnosti, do ktorej patria“. To je spôsob, ako dosiahnuť morálny pokrok v tom zmysle, že „morálne vedomie každej novej generácie je trochu odlišné od morálneho vedomia predošlej generácie“ (Rorty 1989, 9).

2. „Svetský intelektuál“ v podobe dvoch typov: ako „vedecký“ intelektuál a ako „literárny“ intelektuál. Prvý z nich „je presvedčený, že čosi také ako ‚aplikácia vedeckej metódy‘ je, pokiaľ ide o ľudskú slobodu, najnádejnejšia“; druhý „chápe tento pojem ‚vedeckej metódy‘ ako masku, za ktorou sa skrýva krutosť a zúfalstvo nihilistickej doby“. Toto rozštiepenie, ktoré vzniklo v 19. storočí, nie je len akademickým rozkolom v rámci „slonovinovej veže“, ale je to politické rozdvojenie, „pretože obidve strany si o sebe myslia, že sledujú záujmy globálnej *polis* ako vodcovia, ktorí musia svojim spoluobčanom ukázať nebezpečenstvá doby“ (Rorty 1982, 228-229).

3. „Romantický intelektuál“, ktorého primárnym cieľom je idiosynkratické sebautváranie a ktorého „súkromné Ja nemá nič spoločné s jeho verejným Ja“, no ktorý má „také isté morálne záväzky ako my ostatní“. Podľa Rortyho je to model „postmoderného kultúrneho intelektuála“ alebo „obyčajného buržoázneho liberála“, ktorý prestáva byť liberálom iba vtedy, keď sa snaží vydávať svoje súkromné Ja za model, ktorým sa majú riadiť ostatní (Rorty 1991d, 193-198).

4. „Pragmatistický intelektuál“, ktorého stotožňuje s „moderným liberálnym ľavicovým intelektuálom“, s pokrokovým intelektuálom. Jeho hlavným cieľom je prispievať k spoločenskému životu prostredníctvom vytvárania a podpory solidarity a zmiernenia zbytočného ľudského utrpenia. Podľa Rortyho je to „syntetický“ model intelektuála,

akým sa usiloval byť on sám: reformista vo verejnej a praktickej oblasti a humanista a básnik v teoretickej a súkromnej oblasti bez nevyhnutného spojenia medzi nimi.

5. „Filozofický intelektuál“, t. j. filozof ako intelektuál je len jedným z typov intelektuála, lebo „filozofi takisto ako ostatní intelektuáli predkladajú tvorivé návrhy na redeskripciu ľudskej situácie; ponúkajú nové spôsoby diskurzu o našich nádejach a obavách, o našich ambíciách a vyhlídkach. Filozofický pokrok teda nespočíva v riešení problémov, ale vo formulovaní lepších deskripcií“ (Rorty 2007, 133).

Rortyho koncepcia je striktne historická a kontextuálna. Nikdy neexistovali filozofickí intelektuáli ako takí, vždy to boli len filozofi určitého typu v rámci špecifického historického kontextu. V podstate rozlišoval dva typy filozofov ako intelektuálov: s veľkým začiatočným písmenom a s malým začiatočným písmenom. V tejto súvislosti je zaujímavá jeho koncepcia „post-Filozofickej“, resp. „post-Metafyzickej kultúry“.

Filozofia v post-Filozofickej intelektuálnej kultúre. Rorty reflektuje vzťah filozofie a intelektuálneho života nie z hľadiska „nadľudského“ referenčného bodu ležiaceho mimo nás, ale len z ľudského hľadiska na báze toho, ako filozofi prácou prispievajú k lepšiemu životu. Filozofi, ktorí usilujú o akýkoľvek druh absolútna, či už vo vzťahu k poznaniu, alebo vo vzťahu k hodnotám, sú filozofi s veľkým „F“ – platónski intelektuáli. Filozofi, ktorí chápu, že nijaké takéto absolútno človek dosiahnuť nemôže, sú filozofi s malým „f“ – pragmatistickí intelektuáli. Majú rozdielne chápanie intelektuálneho života a prispievajú rôznym spôsobom do intelektuálnej kultúry a k pokroku. Kým pre prvých je rozhodujúcou formou intelektuálneho života konfrontácia, pre druhých je to konverzácia. Kým tí prví chápu filozofiu vďaka jej ahistorickým epistemologickým kompetenciám ako základnú zložku intelektuálnej kultúry, tí druhí chápu, že takáto pozícia je pre filozofiu neudržateľná a neperspektívna. Kým tí prví preferujú filozofiu ako profesiu, *Fach*, tí druhí ju chápu ako „slobodné kibicovanie“, t. j. komentovanie najrôznejších otázok, ktoré sú pre ľudí zaujímavé a dôležité.

Podľa Rortyho sa filozofi stávajú pre kultúru dôležitými len v časoch veľkých intelektuálnych konfliktov a sporov (za predpokladu, že sú schopní zapojiť sa do kultúrnej konverzácie), keď existuje potreba novej redeskripcie, ktorú sú schopní naplniť.¹² Pridáva sa k tým intelektuálom nefilozofom, podľa ktorých kultúra nepotrebuje žiadne filozofické základy (Rorty 2007, 73-74). Rorty napomína filozofiu, aby nesúťažila o takéto centrálné postavenie ani v súčasnej kultúre, ktorá by sa mala stať post-Filozofickou: „Ak Filozofia zanikne, čosi, čo bolo základom intelektuálneho života Západu, sa stratí“; ak si však vieme „predstaviť alebo požadujeme takú kultúru, v ktorej nikto – alebo aspoň ani jeden intelektuál – neverí, že máme hlboko vo svojom vnútri kritérium rozhodujúce o tom, či sme v kontakte s realitou alebo nie, keď máme Pravdu“, bude to lepšia kultúra a lepší intelektuálny život, v ktorom hrdinami budú „jednoducho ľudia, dobrí vo svojej ľudskosti“. A intelektuáli alebo filozofi budú jednoducho „ľudia, ktorí nemajú žiadne špeciálne

¹² Poznamenáva, že „v súčasnom intelektuálnom živote je filozofia takmer neviditeľná“ (Rorty 2007, 147).

„problémy“, ktoré by bolo treba riešiť, ani žiadne špeciálne „metódy“ vhodné na aplikovanie“, nebudú to teda profesionálni špecialisti v odbore Filozofia, ale „všestranní intelektuáli, ktorí sú pripravení ponúknuť názor takmer na všetko v nádeji, že ukážu, ako všetko súvisí so všetkým“ (Rorty 1982, xxxviii-xxxix.).

Rorty predkladá svoju víziu transformácie intelektuálnej kultúry, kde pôsobí nový typ voľne sa pohybujúceho intelektuála, ktorý má dostatok času a zdrojov na to, aby rozmýšľal o všetkom, čo pokladá za dôležité a hodnotné pre ľudstvo. Tento nový typ intelektuála niekedy označuje výrazom „literárny intelektuál“ v opozícii k starému a prežitému absolutistickému „intelekuálnemu cárovi“ (Rorty 1982, xl-xli).

Po desaťročiach hľadania odpovede na otázku „Čo by mali intelektuáli robiť?“ Rorty dospel k syntetickej formulácii v predslove ku knihe *Philosophy as Cultural Politics*, keď napísal, že intelektuáli (ako filozofi, ale nielen oni, spolu s nimi zvlášť básnici a literáti) by mali „vstupovať do kultúrnej politiky“¹³ a považovať to „za svoje základné poslanie“ (Rorty 1982, ix). Znamená to ovplyvňovať intelektuálny a morálny pokrok „prostredníctvom vysvetľovania, ako by mohli nové idey, ak sa vyskúšajú, vyriešiť alebo odstrániť problémy spôsobené starými ideami“ (Rorty 2007, 85). Úlohou intelektuálov je pomáhať ľuďom chápať, čo konajú a čo by mali konať; teda pomáhať im rozširovať chápanie toho, čo znamená byť človekom. Spoločenskou a kultúrnou úlohou intelektuálov je „ovplyvňovať spôsob života ľudí“ (Rorty 2007, x). Mali by ľudstvu prinášať skôr sociálnu nádej než poznanie.

Záver. Richard Rorty bol „intelekuál-provokatér“ a toto označenie si zrejme veľmi dobre uvedomoval. Zaujímal „strednú pozíciu“ medzi kritikmi sprava i zľava (Rorty 2006, 54-55). Rád (i keď skromne) sa o sebe vyjadroval ako o „sokratovskom sprostredkovateľovi medzi rôznymi diskurzmi“ (Rorty 1979, 317), kým iní ho označovali za „intelekuálneho brikolážistu“ (Pettegrew 2000, 11). Na takúto rolu bol pripravený už svojím rodinným zázemím: vyrastal medzi známymi newyorskými intelektuálmi. Neidentifikoval sa ani s jedným zo svojich troch hlavných filozofických vzorov: ani s Deweyom ako verejným intelektuálom, ani s Heideggerom ako filozofickým básnikom, ani s Wittgensteinom ako filozofickým terapeutom. Skôr bol amalgámom všetkých troch v jednej osobe. A ešte čímsi navyše – novou paradigmou intelektuála ako toho, koho bytie spočíva v povznášajúcej, t. j. inšpiratívnej konverzácii o významných otázkach ľudského a spoločenského života.

Ak by sme si položili otázku *Prečo bola otázka intelektuálov pre Rortyho taká dôležitá?*, mohli by sme dospieť k tejto odpovedi: Všetko, čo Rorty robil, bolo ovplyvnené jeho metafizikou, t. j. jeho koncepciou filozofie a jej užitočnosti pre ľudstvo. Vďaka tomu sa stal pragmatistom, pociťujúcim znechutenie nad neužitečnou analytikou, ktorá vedie filozofiu po „bezpečnej ceste vedy“ k intelektuálnej samovražde. Referenčným bodom vo filozofii bol pre Rortyho jednoducho ľudský život. Filozofiu nechcel posudzovať na základe jej príspevku do vedy, k poznaniu a pravde či filozofickej múdrosti samej osebe. Posudzoval ju podľa jej významu pre ľudský život a jeho skvalitňovanie. A aj

¹³ „Kultúrnu politiku“ definuje ako „argumentáciu o spôsoboch diskurzu“ (Rorty 2007, 3).

napriek tomu, že Rortyho filozofia zatiaľ netransformovala našu intelektuálnu kultúru tým spôsobom a do tej miery, do akej by si to želal, ba zatiaľ netransformovala ani našu filozofickú kultúru, môžeme vysloviť nádej, že tento proces transformácie, ktorý podnietil, sa bude uberať smerom, aký naznačil vo svojej intelektuálnej „záveti“: „Takže dúfam, že intelektuáli Západu sa o nejakých tisíc rokov budú len veľmi málo zaujímať o otázku, či existuje absolútno, o ktorú sa tak zaujímajú teraz v mene skutočného Boha. V takej kultúre už problémy ‚realizmu‘ a ‚relativizmu‘ nebudú prenasledovať ľudí tak, ako to bolo v mojej mladosti. Bude sa písať oveľa menej poznámok pod čiarou k Platónovi a Kantovi... Avšak aj keď to nastane, stále bude existovať filozofia, pretože bude existovať kultúrna politika. Pokým existuje intelektuálna sloboda, budú existovať aj ľudia, ktorí chcú mať prehľad v kultúre, v ktorej vyrastali, pretože to im pomôže lepšie koncipovať obrysy lepšej kultúry. ‚Filozofia‘ je len meno ako každé iné pre snahu vytvárať si takýto prehľad a ‚kultúrna politika‘ je len meno ako každé iné pre snahu meniť intelektuálny svet“ (Rorty 2010, 21-23).

Literatúra

- BAUMAN, Z. (1987): *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-modernity and Intellectuals*. Cambridge: Polity Press.
- BLECHA, I. (2007): *Proměny fenomenologie. Úvod do Husserlovy filosofie*. Praha: Triton.
- COLLINI, S. (2006): *Absent Minds. Intellectuals in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- DICKSTEIN, M. (ed.) (1998): *The Revival of Pragmatism*. Durham and London: Duke University Press.
- FESTENSTEIN, F. – THOMPSON, S. (eds.) (2001): *Richard Rorty: Critical Dialogues*. Cambridge: Polity.
- FULLER, S. (2009): *The Sociology of Intellectual Life*. Los Angeles: Sage.
- FUREDI, F. (2006): *Where Have All the Intellectuals Gone?* London: Continuum.
- GELLA, A. (ed.) (1976): *The Intelligentsia and the Intellectuals*. Beverly Hills, CA: Sage.
- HEDGES, Ch. (2008): *American Fascists: The Christian Right and the War on America*. New York: Free Press.
- HLAVÁČEK, P. (ed.) (2012): *Intelektuál ve veřejném prostoru*. Praha: Academia.
- JACOBY, R. (2000): *The Last Intellectuals*. New York: Basic Books.
- JENNINGS, J. – KEMP-WELCH, A. (eds.) (1997): *Intellectuals in Politics. From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. London, New York: Routledge.
- KOHÁK, E. (ed.) (1989): *Jan Patočka: Philosophy and Selected Writings*. Chicago: University of Chicago Press.
- KREMER, A. (2012): Etika Richarda Rortyho. *Filozofia*, 67 (6), 442-449.
- MALECKI, W. (2012): Čo majú termonukleárne bomby spoločné s interkultúrnou hermeneutikou alebo o prevahe Dickensa nad Heideggerom. *Filozofia*, 67 (6), 450-459.
- MIHINA, F. (2011): R. Rorty – filozofia pro futuro? *Filozofia*, 66 (10), 971-980.
- OKRENT, M. (1988): *Heidegger's Pragmatism*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- PATOČKA, J. (1990): *Negativní platonismus*. Praha: Československý spisovatel.
- PETTEGREW, J. (ed.) (2000): *A Pragmatist's Progress. Richard Rorty and American Intellectual History*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- POSNER, R. A. (2001): *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- RORTY, R. (1979): *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- RORTY, R. (1982): *Consequences of Pragmatism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- RORTY, R. (1989): The Humanistic Intellectual: Eleven Theses. In: *Viewpoints: Excerpts from the ACLS Conference on the Humanities in the 1990s*. ACLS Occasional Paper No. 10. New York: American Council of Learned Societies, 1989, 9-12.
- RORTY, R. (1991a): The Seer of Prague. *The New Republic*, July 1, 36.
- RORTY, R. (1991b): Intellectuals in Politics. *Dissent*, 38 (4), 483-490.
- RORTY, R. (1991c): *Objectivism, Relativism, and Truth. Philosophical Papers, Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RORTY, R. (1991d): *Essays on Heidegger and Others. Philosophical Papers, Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RORTY, R. (1992): The Intellectuals at the End of Socialism. *Yale Review*, 80 (1-2), 1-16.
- RORTY, R. (1993): Priorita demokracie pred filozofiou. In: Novosád, F. (ed.): *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava: Archa, 222-249.
- RORTY, R. (1997): Intellectuals and the Poor in the Contemporary USA. In: Višňovský, E. – Bianchi, G. (eds.): *Discourse, Intellectuals, Social Communication*. Bratislava: Veda, 281-287.
- RORTY, R. (1998): The End of Leninism, Havel, and Social Hope. In: Rorty, R.: *Truth and Progress. Philosophical Papers, Volume 3*. Cambridge: Cambridge University Press, 228-243.
- RORTY, R. (1998): *Achieving Our Country*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- RORTY, R. (1999): *Philosophy and Social Hope*. New York: Penguin.
- RORTY, R. (2006): *Filozofické orchidey*. Bratislava: Kalligram.
- RORTY, R. (2007): *Cultural Politics. Philosophical Papers, Volume 4*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RORTY, R. (2010): Intellectual Autobiography. In: Auxier, R. E. – Hahn, L. E. (eds.): *The Philosophy of Richard Rorty*. Chicago and La Salle, Ill.: Open Court, 3-24.
- RYAN, A. (1990): Socialism for the Nineties. *Dissent*, 37 (Fall), 436-442.
- SADRI, A. (1992): *Max Weber's Sociology of Intellectuals*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- SAID, E. (1994): *Representations of the Intellectual*. London: Vintage.
- SOWELL, T. (2011): *Intellectuals and Society*. New York: Basic Books.
- ŠÍP, R. (2011): Rorty a pragmatické pojetí problému veřejné versus soukromé. *Filozofia*, 66 (10), 981-991.
- ŠULAVÍK, J., VIŠŇOVSKÝ, E. (1997): Intelektuáli, experti a laici. *Filozofia*, 52 (1), 48-54.
- VIŠŇOVSKÝ, E., GÁL, E. (2011): K Rortyho miestu v dejinách západnej filozofie. *Filozofia*, 66 (10), 957-962.
- ŽIŽEK, S. (1999): Human Rights and Its Discontents. Dostupné na: <http://www.egs.edu/faculty/slavoj-zizek/articles/human-rights-and-its-discontents/> (navštívené 2. 5. 2013).

Text vznikol v rámci projektov VEGA č. 2/0053/12 a č. 1/0778/13.

Emil Višňovský

Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
 Šafárikovo nám. 6
 818 01 Bratislava 1
 SR
 e-mail: visnovsky@fphil.uniba.sk

Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava 1
 SR
 e-mail: ksbkemvi@savba.sk